

Pagulastudengist Taani arhivaariks

VI

Vello Helk

Rooma vahemäng

Minu väitekirja käsitleb vastureformatsiooni kuni 1622. aastani, mil suri selle juhtisik Laurentius Nicolai Norvegus, kelle nimi seisab teose esikaanel. Tema surm langes kokku Propagandakongregatsiooni asutamisega. Mul oli kavas oma uuringuid jätkata, et need ulatuksid kuni Kolmekümneaastase sõja lõpuni, mil usupiirid kujunesid Euroopas kindlaks. Taani ajaloos on see aeg ühtlasi kuningas Christian IV valitsusperioodi lõpposa, mil Taani sekkus Euroopa sõdadesse – ja kaotas.

Mul oli juba kogutud ka materjale, aga nüüd koondus tähelepanu Propagandakongregatsiooni arhiivile. Samuti oli niihästi Vatikanis kui ka jesuiitide arhiivis fonde, mis sisaldasid huvitavat kirjavahetust ajavahemikust 1622–1648. Olin seda küll märganud, aga mitte uurinud. Sellepärast tahtsin pärast väitekirja kaitsmist neid materjale paar kuud Roomas uurida. Samal ajal oleks see olnud mulle väikeseks puhkuseks paremas kliimas.

Sain selleks otstarbeks kahekuulise stipendiumi kuninganna Ingridi fondist ja reisisin 1966. a. mai algul jälle Igavesse Linna. Seekord tahtsin peatuda *Accademia di Danimarca* domitsiilis, kus ma olin viimati kümne aasta eest külastanud tookordset direktorit, minu endist õpetajat Adam Afzeliust, kes juba ammu puhkas Rooma protestantlikul surnuaial.

Vello Salo polnud enam Roomas. Ta töötas õppejõuna ühe katoliku seminari juures Mosulis, Iraagis. Taani Akadeemia aadressiks oli too-

kord ikka veel Via Zanardelli, vana patriitsipalee Piazza Navona naabruses, peaaegu Tiberi ääres. See oli minu jaoks väga sobiv: siit sain jalutada Vatikanis ja jesuiitide arhiivi. Propagandakongregatsiooni arhiiv Piazza de Spagna juures polnud ka väga kaugel. Olin harjunud Roomas jalgsi käima. Tihedas liikluses võis nii kiiremini sihile jõuda kui täistuubitud bussiga, mis tegi linnas mitu ringi ja mõnikord jäi ummikus tükiks ajaks seisma.

Akadeemia direktoriks oli klassikaline filoloog Per Krarup. Mul oli olnud temaga kokkupuutumist 1947. aastal, kui ma Århusis algul ladina keele kõrvalaineks valisin. Siis oli ta ülikooli õppejõud. Käisin tema juures keeleharjutustel ja avastasin, et parem on kõrvalainet vahetada. Kas oligi tookordne otsus aga nii mõistlik? Hiljem oli mul palju tegemist ladina keelsete tekstidega. Nüüd kohtusime Taani akadeemia igapäevaelus jälle. Tema käest võis alati saada praktilisi nõuandeid, olgu ametiasjade ajamisel või mõne mälestuseseme ostmisel.

Stipendiaadid olid enamasti arheoloogid ja klassikaliste keelte filoloogid. Esimeste tõttu korraldati tihtipeale väljasõite arheoloogilistele väljakaevamistele Rooma ümbruses. Käisin minagi kord etruskide kultuuri jälgi imetlemas, aga muidu eelistasin kasutada aega arhiivis uurimiseks. Kohtasin teisi stipendiaate hommikuti köögis, olime ka õhtupoolikutel koos. Mitme toa juurde kuulus väike hoovipoolne rõdu, kus saime nautida lõunamaist õhtusoojust ja sinna juurde klaasi veini. Vahel korraldasime ühissöömingu või läksime koos mõnda direktori poolt soovitatud *trattoriasse*. Neid oli Piazza Navonal ja selle ümbruskonnas palju.

Minu lemmik-*trattoria*ks Roomas oli üks Panteoni ligidane Magdaleena kiriku (*Chiesa della Maddalena*) vastas paiknev sama nime kandev söökla. Olin seda tundma õppinud oma sõbra Claudio Leonardi kaudu ja pöördusin igal Rooma külastamisel sinna tagasi. See oli perekondlik ettevõte. Isa, ema, lapsed ja hiljem lapselapsed – kõik olid agarasti külaliste teenindamisega ametis. Mind koheldi pärast mõnda külastust kui head tuttavat ja teati juba, missugust veini ma eelistan. Uute toitade puhul anti lahkelt ja väsimatult seletusi ja soovitusi. Teatud puhkudel, eriti lahkumise ja jälleägemise tähistamiseks, tegi peremees omalt poolt natuke välja. Vahepeal – ma ei käinud ju seal igal aastal – olid lapsed ja eriti lapselapsed kasvanud. 1952. aasta põngerjatest-abistajatest olid 1966. aastal saanud noored iseseisvad teenindajad. Noored mind muidugi ei mäletanud, aga

selle eest peremees ja perenaine küll. See *trattoria* kuulus minu heameeleks nende hulka, mida meie direktor eriti soovitas.

Sobisin oma taani kaasstipendiaatidega hästi. Olin ainuke ajaloolane. Minu igapäevaste kontaktisikute hulka kuulusid: üks arheoloog, üks klassikaliste keelte filoloog, üks Taani Rahvusmuuseumi töötaja numismaatika alal ja üks romaani keelte filoloog, kõik väga andekad ja lahtise peaga õrnema soo esindajad; peale nende veel üks kunstnik oma abikaasaga ja Aalborgi muuseumi direktor. Viimane oli tugevate vasakpoolsete vaadetega, juba vanem mees, kes oli tulnud Rooma viimistlemaks kavatsatud raamatu käsikirja, mis käsitles sotsiaalselt hädaolukorda 19. sajandil, tiitliga “Hungergrænsen” (“Näljapiir”). Selles püüdis ta näidata, kui kitsastes ja rasketes oludes maaproletariaat siis elas. Et olin ajaloolane, siis kasutas ta kohe juhust nõuküsimiseks. Lugesin vabadel tundidel ta käsikirja ja me arutasime mitmed punktid põhjalikult läbi. Kuigi ta oli oma marksislike vaadete kammitsas, püüdis ta siiski minu vastuväiteid arvesse võtta. Nii et päris kasutu minu panus just polnud.

Nende kaaslaste kaudu laiendasin ka oma silmaringi. Inimesed jutustasid heameelega oma plaanidest ja soovidest. Nii sukeldusin minagi nende probleemidesse. Kõige kodusem oli numismaatik, hea tuttav ühe minu kolleegiga Riigiarhiivist. Meie töökohad olid omavahel seotud: Taani Rahvusmuuseumi rahvas kasutas Riigiarhiivi materjale ja meie varustasime muuseumi arhiivides säilinud esemetega. Nii olin kuningas Christian VIII arhiivist leidnud talle kingitud uued vermitud rahad, mis loomulikult kuuluvad muuseumi mündikabinetile ja sellepärast saatsin need sinna. Ka hiljem edastasid eraarhiividest leitud rahatahti, münste ja medaleid muuseumi mündikabinetile.

Eriti jutukas oli kunstnik, kes joonistas ja maalis Rooma vaateid, mis mulle midagi ei öelnud, sest need kujutasid endast ookeanilisi laike. Temal olid aga oma väljendusviisile kõrgelennulised põhjendused. Kunsti asjatundja ma just pole, eelistan kas arusaadavat kunsti või fantaasiat ja head värvikooskõla: seda tal aga minu arvates ei olnud. Varasemal Rooma-reisil olin tundma õppinud ühte teist taani kunstnikku, Tommy Storkholmi, kes viibis samuti stipendiumiga Igaveses Linnas. Tema oli samalad ne väga ennastõigustava jutuga mees, aga tema kunstiteostes oli vähemalt märgata teatavat fantaasiat.

Nii möödusid mõned nädalad uurimise ja

silmaringi laiendamise tähe all. Siis hakkas aga mul üks hammas valutama. Käisin Taanis iga poole aasta tagant hambaarsti juures kontrollis, nii et see hambavalu oli midagi erakordset. Pöördusin nõu saamiseks direktori poole. Tema hoiatas mind harilike itaalia hambaarstide eest, kes olid küll odavad, aga töötasid tihtipeale üsna primitiivsete vahenditega. Ta soovitas ühte head hambaarsti nimega Papp, kes oli pärit Ungarist, aga juba Mussolini ajast Roomas praktiseeriv ja keda ka diplomaadid kasutasid. Saingi selle arsti jutule. Tema vastuvõturuumid olid väga maitsekalt sisustatud. Tal oli kaks ooteruumi, kumbki eri stiilis, vastavate mööblite ja maalidega. Tema ravikabineti tehniline aparatuur oli moodne ja eeskujulik. Röntgenipildi järgi konstateeris Papp, et valu põhjuseks oli põletik hamba igemes, mispärast hammas tuli välja tõmmata. Enne seda pidin aga põletiku vastu saama penitsilliinüste. Itaalias arstid ise ei süsti, see kuulub haiglaõdede tööülesannete hulka. Ta kirjutas mulle retsepti ja üks tema assistentidest soovitas mind oma haiglaõest sõbrannale. Töin siis apteegist ampullid ja kolm õhtut järgemööda külastas mind see haiglaõde. Ta tuli oma sõbra Vespa-motorolleriga tagaistmel istudes, justnagu ma varem Rooma neidude sõitmist olen kirjeldanud. Tegi mulle tuharalihasesse süstimise ja kasseeris oma tasu: 1000 liiri või umbes 10 krooni Taani rahas, seega suhteliselt tühise summa.

Siis järgnes hamba väljatõmbamine, mis toimus täiesti valutult. Sain hamba kaasa; selle igeme küljes rippus tervena põletismäda kotike – nii hoolikas ja täpne oli selle hambaarsti töö. Tema honorar oli aga kõrge: 200 000 liiri. Hiljem tunnistas minu hambaarst Taanis tema töö kõigiti korralikuks, palus aga arvet laenuks, et oma kolleegidele näidata, kui palju hamba väljatõmbamine Roomas maksis. Taani tariifiga võrreldes oli see kallis lõbu.

Ma polnud pärast kurgumandlite operatsiooni veel täiesti kosunud ja see hambalugu vähendas veelgi mu töövõimet, nii et otsustasin kolm nädalat enne tähtaega koju tagasi pöörduda. Jätsin juba juuni algul oma kaasstipendiaatide ja direktoriga jumalaga ning sõitsin tagasi Taani. Kavatsatud uurimised jäid kõik pooleli.

Neid ei viinud ma ka hiljem lõpule. Võibolla olin sellest teemast ka natuke väsinud. Mind hakkas rohkem köitma 16. ja 17. sajandi välismaaareiside teema. Sellega seoses süvenesin põhjalikumalt reisialbumitesse, mis mulle ka reisivõimalusi pakkus, kuigi just mitte Itaalias

se, sest seal polnud see komme levinud. Itaalia-reisilt tagasiteel peatusin reisialbumite uurimiseks Frankfurdis, Nürnbergis, Karlsruhe ja Baselis ning leidsin üle tuhande põhjamaalaste albumisisekande ning ka mõned baltimaalaste omad. Selle kõrval töötasin edasi ka vastureformatsiooni teemaga. 1967. a. märtsis sain Taani–Itaalia kultuurilepingu alusel jälle paariks nädalaks Rooma minna, kus seekord istusin Propagandakongregatsiooni arhiivis ja tegin seal uusi avastusi. Lootsin neist materjalidest hiljem Riigiarhiivi kaudu mikrofilmi tellida. Oma otsingutel leidsin ka paar kuulsa taani teadlase, katoliku piiskopi ja hiljuhi pühakuks tunnistatud Nicolaus Steno (1635–1686) kirja, mis olid välja jäänud tema uurija Gustav Scherzi poolt 1952. a. publitseeritud kirjade väljaandest.¹ Need kirjad peitusid nimelt 18. sajandi kirjade hulgas. Informeerisin Gustav Scherzi, kes need hiljem avaldas.²

Samal aastal sain jälle Carlsbergi fondi stipendiumi, seekord 19 000 krooni, pooleaastaseks palgaliseks puhkuseks, mille pidasin 1968. aasta teisel poolel. Olin oktoobris–novembris taas Roomas, kus minu uurimistöö peapaigaks oli Propagandakongregatsiooni arhiiv. Nendel korduvatel külastustel käisin ka Vatikani arhiivis ja raamatukogus ning astusin sisse jesuiitide arhiivi, aga enamasti varem leitud materjalide kontrollimiseks. Ei unustanud ka oma lemmik-*trattoriat* Panteoni ligidal, kus mind alati tervitati nagu kadunud ja jälleleitud poega.

Alustasin puhkuse ajal oma jätkutöö sissejuhatusega ja kirjutasin paar peatükki – kaugeemale ma ei jõudnud. Siin mängis teatud osa asjaolu, et Oskar Garstein kavatses jätkata oma tööd Põhjamaade vastureformatsiooni ajastust. Kuna ta kirjutas inglise keeles, oli tema töödel suurem levikuvõimalus ja kõlapind. Ma olin tema esimese kõite kohta Belgias ilmuva kirikuloo keskajakirjas “Revue d’histoire ecclésiastique” pikemalt kriitiliselt sõna võtnud. Nüüd

arvestas tema minu vaatekohti ega alahinnanud mu saavutusi nagu varem. Otsustasin oma kavatest loobudes teda aidata ja andsin oma materjalid tema käsutusse. Ta valmistas ette Laurentius Norveguse kirjade publitseerimist. See töö ilmus trükist aga alles 1980. aastal, just samal ajal kui tema vastureformatsiooni ajaloo teine köide. Järgmised kaks köidet ilmusid 1992. aastal.³ Neis on ka väga tõhusalt minu andmeid, eriti jesuiidipilaste kohta. Viimaste biograafiad pidid ilmuma eriteosena, aga seda tõkestas Garsteini surm 1996. aastal.

Natuke aktiivsust sel teemal sain näidata 1985. aastal, kui Taani kirikuloolise aastaraamatu (“Kirkehistoriske Samlinger”) toimetuse palus minu arvamust ühe artikli kohta, mille oli saatnud avaldamiseks mulle tuttav paater Duin Hamarist. Et meie huvide temaatika oli mõneti erinev, polnud mul temaga tükk aega ligemat koostööd olnud. Ta oli Vatikani arhiivist oma käsutusse saanud koopiad nendest kirjadest, mis Taani kuninga väimehe Corfitz Ulfeldti itaallase sekretär 1646–1650 oli saatnud Rooma. Mul olid aga koopiad nii kirjavastustest kui ka Ulfeldti enda kirjadest Rooma, mis näitasid, et Ulfeldt katsus paavsti abiga Taanis võimu haarata ja oma pojast troonipärijat teha. Kahjuks suri Duin varsti pärast käsikirja saatmist, nii et mul ei olnud võimalik endist koostööd etableerida. Seepärast kirjutasin omalt poolt täiendava artikli, mis ilmus 1987. aastal koos Duini omaga samas aastaraamatus. Hiljem avaldasin ajakirjas “Siden Saxo” sama teema populaarsema versiooni, mis äratas omajagu tähelepanu, sest niihästi Corfitz Ulfeldt kui ka tema abikaasa Leonora Christine on Taani ajaloos tuntud kujud, kellele varem keegi mingeid katoliiklikke sümpaatiad ei omistanud.⁴

Sellega seoses tahtsin Propagandakongregatsiooni arhiivist tellida minu poolt varem üles märgitud arhiivimaterjalide fotokoopiad. See ei olnud kahjuks võimalik, sest see fotoateljee oli

¹ Nicolai Stenonis epistolae et epistolae ad eum datae, quas cum prooemio ac notis Germanice scriptis edidit Gustav Scherz adjuvante Joanne Ræder. Tomus I–II. Hafniae–Friburgi MCMLII.

² G. Scherz. Neue Stensenbriefe (Centaurus 1967, vol. 12, lk. 174–176); Una lettera di Niccolò Stenone particolarmente attuale. – Osservatore Romano 6.03.1969.

³ Epistolarum commercium P. Laurentii Nicolai Norvegi S.J. aliaque quaedam scripta de manu eius, typis mandatum cura Johs. J. Duin – O. Garstein. Osloae, 1980. – Norvegia sacra XXIII; O. Garstein. Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia, Vol. II (1583–1622), Oslo, 1980; sama, Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The Age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden 1622–1656, Leiden, 1992; sama, Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia, Jesui Educational Strategy 1553–1622, Leiden, 1992.

⁴ Rigshofmester Corfitz Ulfeldts katolske forbindelser. – Kirkehistoriske Samlinger 1987, lk. 121–139; Var Corfitz Ulfeldt katolik? – Siden Saxo, 1989, lk. 9–18.

vahepeal kokkuhoiu tõttu suletud. Uurijatel tuli kasutada endist, kohapeal mahakirjutamise meetodit. See pani minu uurimiskavadele lõplikult punkti, sest nende dokumentide kohta olid mul enamikus ainult arhiivi signatuurid koos lehekülgedega, samuti dateeringud, ja ainult harva lühike vihje sisule või vastava dokumendi referaat.

Minu otsimistel oli ka lisatulemusi. Leidsin selles arhiivis ühe, seni ainult teada oleva eksemplari inkunaablist *Breviarium Slesvicense* (Lübeck, u. 1489), millega jäädvustasin oma nime *Danica*-leidude annaalisdesse.⁵

Ametialane töö ja kõrvaltegevus

Riigiarhiivis jätkasin oma põhitööd haridusministeeriumi vanemate aktide korrastamisega. Kahjuks ei jäänud selleks kuigi palju aega üle, ikka tuli mõni pakilisem töö vahele.

Minu osakonna alla kuulusid ministeeriumide ja üldse Taani haldusasutuste uuemad materjalid. Meil oli otsene ühendus ministeeriumide hoonega ja mõned ministeeriumid andsid meile üle oma aasta või paari vanused aktid. Seda tegid just lähemalasuvad ministeeriumid: sise- ja kohtuministeerium. Neid akte oli aga tihti vaja taaskasutada. Selleks otstarbeks oli meil eriline kantselei, mis tegeles aktide ministeeriumidele väljalaenutamisega. Ministeeriumide käskjalad käisid paar korda päevas laenutussedeleid toomas ja väljatellitud akte viimas. Pärast kasutamist saime enamiku akte tagasi, mõnikord aga ainult teate, et laenatud akt on ühe uuema juurde akteeritud. Siis tuli see vastavas registreerimisraamatus ära märkida.

See oli üsna rutiinne töö, aga kõik uued arhiivaarid pidid sellega tutvuma ja mõned kuud sellega tegelema, peamiselt aktide väljaandmist kontrollides. Nii õpiti tundma ministeeriumide asjaajamist.

Teised ministeeriumid andsid meile oma akte üle iga viie või kümne aasta tagant. Sel puhul tuli kontrollida nimestikke ja olla tähelepanelik lünkade suhtes. Mõnikord unustati osa kõrvalise tähtsusega või kusagil ebatavalises kohas paiknevaid akte. Aktid tuli meile üle anda korralikult pakitult ja märgitult. Sellest korraldusest ei peetud alati kinni. Mõnikord

avastati kolimisel terve rida unustatud toimikuid, mis meil tuli ilma nimestikuta vastu võtta.

Kui aktid olid üle antud, kerkis üles nende säilitamise küsimus. Meil tuli tihtipeale selle kohta otsus langetada. Ükski haldusasutus ei tohi Riigiarhiivi loata oma pabereid hävitada.

Ka vanemate arhiivide korrastamisel oli aktide hävitamise küsimus aktuaalne. Rutiinised ekspeditsioonid kuulusid suurelt osalt hävitamisele, neist säilitati ainult mõned proovid. Tuli aga kaaluda, kas üldse tasus midagi välja selekteerida. Selleks pidi olema nähtav kasu, kas mõned meetrid võidetud ruumi või lihtne võimalus, näiteks kindel iga-aastane aktinumber.

Mõnikord tuli ka juba enne aktide Riigiarhiivile loovutamist nende hävitamise kohta otsus langetada. Näiteks käisin riiklikus Gröönimaa kaubandusettevõttes nende arhiivmaterjalide säilitamise väärtust hindamas. Seal oli meetrite viisi kviitungeid; iga tikutoosi müük oli arvesse võetud. Siin sai kaunis palju ruumi kokku hoida, sest võtsime üle ainult põhilised arveraamatud ja mõned proovid. Riigipangas olid säilinud kõik tšekid, mis olid välja kirjutatud möödunud sõja ajal sakslastega arvepidamisel. Pank palus nende hävitamiseks luba ja minu ülesandeks sai selle kohta seisukoht võtta. Pangaraamatute põhjal sain teha ettepaneku nende makulatuuri saatmiseks. Otsustamine ei olnudki alati nii lihtne. Sotsiaalministeeriumi hooldusaktidel oli minu arvates suurem ajalooline väärtus ja need säilitati.

Riigiarhiiv hakkas uue riigiarhiivaari innustusel aktiivsemalt sekkuma akteerimisplaanide koostamisse. Aktide säilitamist või hävitamist sai ju kohe alguses kindlaks määrata. Selleks oli vaja koostööd Riigiarhiivi ja selle alluvusse kuuluvate haldusinstituutide vahel. Aja jooksul see õnnestus, nii et praegu on niisugune koostöö loomulik. Tollal oli see aga veel algastmes, mistõttu tuli üsna palju tegelda juba akteeritud materjalidega, mille süsteem tihtipeale ei võimaldanud edukat selekteerimist.

Minu kõige ulatuslikum töö sel alal hõlmas välisministeeriumi akte. Need olid korrastatud süsteemi järgi, mis pärines 1909. aastast ja oli ammu vananenud. Enne uue süsteemi sisseviimist taheti läbi vaadata senised aktid konstateerimaks selekteerimisvõimalusi, mida siis sai uue süsteemi puhul arvesse võtta. See ülesanne usaldati minu hoolde.

⁵ E. Dal. Dansk Bibliografi 1482–1600. – Magasin fra Det kongelige Bibliotek, 10. årgang nr. 4, 1996, lk. 59.

Välisministeerium oli meile üle andnud oma vanemad aktid, aga 1909. aasta süsteemi alusele rajatud aktid olid veel kõik ministeeriumi käsutuses. Aktide hooldajaks on ministeeriumis akadeemilise väljaõppega arhivaar. Toorkord oli see Viggo Sjøqvist, keda ma juba varem olin kohanud. Ta võttis mind oma kontoris Christiansborgi lossi ülemisel korrusel lahkesti vastu. Ministeeriumi üksikud osakonnad olid laialipillatult mitmes kohas linnas. Ministri tööruumid olid Christiansborgi lossis, mille katusekorrusel paiknes keskarhiiv. Igal osakonnal oli oma arhiiv, mis hõlmas viimase 20–30 aasta akte.

Olin tutvunud ministeeriumi arhiivisüsteemiga, mille põhialuseks oli jaotus gruppidesse, mida tähistati araabia numbritega. Alagruppide jaoks kasutati suuri tähti. Esimesed sada gruppi on temaatilised, nendele järgnevad üksikud riigid, igaüks oma numbriga (Eesti number on selles süsteemis 146).

Leppisime kokku, et Sjøqvist tutvustab mind üksikutes osakondades. Pärast seda töötasin omal käel. Mul oli takistamatu juurdepääs aktidele ja võimalus nende omaaegset algust ja arenemist jälgida. Pidin samal ajal võrdlema ministeeriumi akte saatkondade ja konsulaatide omadega. Viimased leidsid suurelt osalt juba Riigiarhiivis. Siin oli häid selekteerimisvõimalusi, eriti selle informatsioonimaterjali osas, mida ministeerium saatis Taani välisesindustele. Oli ju tulutult säilitada samalaadseid akte iga esinduse arhiivis.

Alustasin suuremate gruppidega, kus olid parimad selekteerimisvõimalused, näiteks kaubanduse ja finantsnõuande alalt. Sellele järgnesid viisade aktid, abistamisküsimused ja seesugused väga paljude üksikaktidega rutiinsed grupid. Siis alustasin algusest peale ja töötasin läbi süsteemi esimesed sada numbrit.

See töö kestis mitu aastat. Olin vahetevahel ära, kas puhkusel või uurimisreisil. Pidin ajama ka teisi asju, mis nõudsid kiiremat lahendamist. Kirjutasin iga grupi ja alagrupi kohta oma põhjendatud ettepaneku. Lisasin näidete-na mõned väljavalitud aktid selekteerimiseks. Mu ettepanekud rändasid ülemarhivaar Rise Hansen'i kaudu riigiarhivaar Hvidtfeldti kätte, kes pidi langetama lõpliku otsuse. Tal oli aga alati palju muud tegemist, nii et võis kuluda kuid ja isegi aastaid, enne kui minu ettepanekud jõudsid lõplikule arutlusele. Ta soovis sel puhul meie isiklikku osalemist. Istusime kolmekesi riigiarhivaari töökabinetis, minu ettepanekud ja aktiproovid riigiarhivaari käes, kes esi-

tas tihtipeale küsimusi ja soovis minult lisapõhjendusi. Neid polnudki mul alati nii lihtne anda, sest vahepeal oli möödunud kaua aega, mistõttu polnud alati kõiki üksikasju enam meeles. Enamikus järgiti siiski minu ettepanekuid.

Teadsin juba ette, et nad mõlemad, nii Hvidtfeldt, aga eriti minu ülemus Rise Hansen, olid väga tagasihoidlikud selekteerijad. Rise Hansen oli põhimõtteliselt selle vastu – teoreetiliselt võis ju igal kirjutatud paberitükil olla ajalooline väärtus. Poliitilisest seisukohast vaadates oli Riigiarhiiv siiski sunnitud selekteerima ja arhivaaride ülesandeks oli hinnata riigi haldusaparaadi aktide ajaloolist tähtsust. Võtsin seda hoiakut arvesse ja olin üldiselt oma ettepanekutes tagasihoidlik. Olin loomulikult enne kõik Sjøqvistiga läbi arutanud, kes harilikult oli minuga nõus. Riigiarhivaar Hvidtfeldt tuli vahel mõne ettekäände ja erineva seisukohaga, aga üldiselt kinnitas ta minu ettepanekud. Iga kord polnud tema argumendid minu meelest just kõige veenvamad. Kui me kord arutasime alagruppi, mis puudutab toetusi laevast maha jäänud meremeestele – harilikult sõiduraha, mis tuli 10–20 krooni kaupa kuus tagasi maksta, juhtus näiteks lisatud akt käsitlema abi meremehele, kes oli pärit meie riigiarhivaari kodulinnast. Sellepärast siis see grupp suures enamikus säilitati.

See oli huvitav ja vastutusrikas töö. Mulle oli see ka tähtis, sest sellega näidati, et mind peeti täiesti usaldusväärseks, kuigi ma polnud sündinud taanlasena ja olin poliitiline põgenik. Välisministeeriumis oli mul igal pool pärast enda esitlemist vaba võimalus asjaajamist jälgida. Nii sain heita pilgu aktuaalsete kulisside taha. Sain näiteks teada, et valmistati ette kuningas Frederik IX külaskäiku Saksa Liiduvabariiki. Üldiselt kestis kuninga külaskäikude ettevalmistus vähemalt aasta või kaks, avalikusele anti teade veidi enne külaskäiku. See külaskäik oli väga hell küsimus, sest taanlased ei olnud unustanud Saksa okupatsiooni. Sellepärast nõudis ettevalmistamine aega. Külaskäik ei saanud teoks, kuna Frederik IX suri 1972. aastal, aga selle viis hiljem täide tema tütar kuninganna Margrethe.

Riigiarhiivi teenistujatel on vaikimiskohustus. Nii ma pole ka saladusi välja lobisenud. Arhiiviasjadest ma kodus ei rääkinud. Kui satusingi vahel mõne salajasema dokumendi või akti peale, eelistasin tihti sellesse mitte süveneda, siis oli väljalobisemise võimalus väiksem.

Välisministeeriumis huvitas mind eriti Eesti kohta käiv materjal. Seda leidsin nii mõneski

grupis. Avastasin nõnda Taani kindralkonsul Jens Christian Johanseni raportid Eesti Vabadussõja alguskuudelt. Samuti leidsin andmeid taani vabatahtlike osavõtu kohta. Sain sellele meie pagulasajakirjanduses tähelepanu juhtida. Johanseni raportite lisaks oli muu hulgas Tartu Taani konsuli kirjeldus kommunistide hirmuvalitsusest Tartus, mida tutvustasin Rootsis ilmuvas Eesti Päevalehes.⁶

Nii mõnigi ajaloolane oli nendest raportitest huvitatud. Püüdsin neid ergutada raportite publitseerimisele, mis aga õnnestus alles 1976. aastal. Siis avaldas need soome ajaloolane Kalervo Hovi – koos kommentaaridega. Hankisin talle fotokoopiad raportitest ja püüdsin talle kõigiti abiks olla. Tõllal polnud soome ajaloolastel eriti soovitatav olla heas kontaktis eesti pagulaskollegidega. Mulle oli kõige tähtsam, et need raportid trükkis ilmuksid. Need näitavad muuseas Johanseni meelemuutust: algul polnud tal oma varasemate kontaktide tõttu kohaliku rüütelkonnaga kuigi suurt usku Eesti iseseisvusesse, aga aeg-ajalt lasi ta end sündmuste käigust veenda ja võttis hiljem hoopis positiivsema seisukoha. Hovi väljaandes puudub Johanseni esimene raport kuupäevaga 12.12.1918, sest see on ministeeriumi arhiivis akteeritud Tartu konsulaadi numbri all, kust ma selle hiljem leidsin ja avaldasin.⁷

Olin vahepeal õppinud tundma Eesti Vabadussõjast osa võtnud taani vabatahtlike kompanii ülemat Richard G. Borgelini. Ta kavatses välja anda oma taanikeelsed mälestused Vabadussõjast ja soovis käsikirjale Riigiarhiivi hinnangut. Tema käsikiri rändas meie sõjaväelise abitööjõu major Gordon Norrie kaudu minu töölauale. Viimane ei olnud neist mälestustest eriti vaimustatud: tema arvamise kohaselt sisaldasid need liiga palju uljust ja vähe konkreetseid andmeid. Võrdlesin seda käsikirja Borgelini 1934. a. Eestis ilmunud kahekõitelise raamatuga “Danebrogi lipu all”, mis algul avaldati Uudislehes. Selle eestikeelse teksti kirjutas sama lehe toimetaja Harry Päärt. Leidsin, et neis oli nii palju lahkuminevaid ja mõnikord koguni vastukäivaid sündmuste kirjeldusi, et olin sunnitud sellele tähelepanu juhtima.

Seda taanikeelset käsikirja ei saanud minu arvates enne põhjalikumat läbitöötamist trükkis avaldada. Samuti torkas mulle silma, et selles versioonis oli igal pool taanlaste kompanii ja eriti Borgelini enda panust esile tõstetud ning selle osatähtsust üle hinnatud, kuna eestikeelne väljaanne sisaldas hoopis korrektsemaid andmeid sõjakäigu kohta.

Sellele järgnes isiklik kontakt. Küllastasin Borgelini tema kodus Vordingborgis ja sain sealt kaasa peale suulise informatsiooni ajalehtede väljalõikeid ja muid andmeid tema tegevuse kohta, eriti pärast Vabadussõda. 1941. a. oli ta välja andnud raamatu “Baltikum kæmper” (“Baltimaad võitlevad”). Pärast Teist maailmasõda oli teda süüdistatud koostöös sakslastega. Tal oli silmapaistev aukartus niihästi balti kui ka vene aadli vastu; üldjoontes paistis tema ellusuhtumine olevat pealiskaudne. Katsusin teda aidata mälestuste korrigeerimisel, aga tal oli raske leida kirjastajat. Ta suri 1966. a. detsembris, ilma et ta oleks leidnud selles küsimuses lahendust. Hiljem olen olnud kontaktis ta abikaasaga, kellest ta elas lahus, samuti tütreaga, aga too käsikiri pole ikka veel trükivalgust näinud. Selle eest publitseeriti 1973. a. Stockholmis tema eestikeelsete mälestuste redigeeritud ja lühendatud korduustrükk, millele kirjutasin sissejuhatuse.⁸

Pärast esimesi Eestit puudutavaid leide välisministeeriumi arhiivis kasvas sirvides mu huvi 1919. aastal Eestile appi tulnud taani vabatahtlike vastu. Juba 1960. a. oli Riigiarhiiv saanud Taani väliambulantsi “Valdemar Sejri” ülema kapten Kleini ülestähendused ja muud paberid. See ambulants oli 1919. a. kuus kuud Eestis, peaaegu kogu aeg Valgas, kus selle ülem löi eriti soojad sidemed kindral Põdderiga.

Meie osakonna alluvusse kuulusid tol korral ministeeriumide ja riiklike asutuste kõrval veel uuemad eraarhiivid, niihästi eraisikute kui ka eraasutuste omad. Ülemarhivaar Rise Hansenit huvitas see ala kõige rohkem. Ta katsus neid süstemaatiliselt koguda ja ka üsna põhjalikult registreerida. Need eraarhiivid sisaldasid aga tihtipeale ulatuslikku kirjavahetust, mille läbitöötamine ja registreerimine oli väga aega-

⁶ Vabadussõja kriitiline aeg Taani konsulaadi raportites. – Eesti Päevaleht, Stockholm, 14.01.1970; Taani diplomaatide raporte bolševike terrorist Tartus. – samas, 04.04.1970.

⁷ K. Hovi. Estland in den Anfängen seiner Selbständigkeit. Die Tagebuchaufzeichnungen des dänischen Generalkonsuls in Reval Jens Christian Johansen 13.12.1918 – 29.03.1919. Turku, 1977; Taani peakonsuli esimene raport ja tema hilisem tegevus. – Kleio. Ajaloo Ajakiri 1995, nr. 3, lk. 67–70.

⁸ R. G. Borgelin. Danebrogi lipu all. Teose esimese, 1934 Tallinnas ilmunud väljaande järele redigeerinud ja lisamärkustega täiendanud Jüri Remmelgas. Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1973.

nõudev. Nii oli ka siin palju lõpetamata töid. Neid arhiive tuli ju kogu aeg juurde.

Sain minagi sel alal ülesandeid. Üks esimesi oli pärast Rooma-reisi 1966. a. minu väitekirja oponenti professor Astrid Friisi paberite äratoomine ja korrastamine. Olen harva nii segipaisatud pabereid näinud. Ta suri vallalisena mõni kuu pärast meie kohtumist Århusis. Kaugemad perekonnaliikmed olid ta testamendi jahil, aga tulemusteta. Nad olid sealjuures kõik ta paberid läbi puistanud ja läbisegi hunnikutesse loopinud. Kuna tal otseseid pärijaid polnud, jäi kogu varandus riigile ja arhiiv Riigiarhiivile. Paberite sorteerimine ja korrastamine võttis mul tükk aega. Ma ei leidnud peaaegu midagi oma väitekirja kohta, ainult mõned lahitud kõrvetatud äärtega lehed. Lühikest aega enne oma surma oli tal kodus ettevaatamatu suitsetamise tõttu olnud väike tulekahju, mis oli osa paberitest hävitanud.

Eaarhiividega tegelemine oli hea vaheldus. Mulle tuli lisaks uusi ülesandeid oma igapäevase töö kõrval. Minu tööruumi naaber 2. osakonnas oli Niels Petersen. Ta oli minust natuke vanem, väga asjalik ja põhjalik mees. Tema oli tegelikult ainuke arhivaar, kes tõsiselt arhiivindusteooriasse süvenes ja haldusajaloole suurt rõhku pani. Oma huvide ja tööpanuse tõttu oli ta kõikide poolt respektitud. Tema algatusel hakkas 1966. a. ilmuma ajakiri Arkiv, mida anti välja Riigiarhiivi poolt ja jäi arhivaaride toimetada.

Niels Petersen valiti ka esimeseks magistrite ametiühingu ja riigi vahel sõlmitud teenistuslepingu alusel töötavate arhivaaride usaldusmeheks. Arhivaare tuli kogu aeg juurde, algne kartus selle teenistusvormi ees hakkas taanduma. Algul (1960. a.) oli sinna kuuluvaid ainult kuus, aga see arv kolmekordistus mõne aasta jooksul. 1964. a. sai Niels Petersen teenistuspuhkust ja tahtis pühendada kogu oma aja teadustööle; sellepärast pani ta usaldusmehe ameti maha. Tema järglaseks pandi ette ja valiti mind. See oli jälle tugev usaldusavaldus. Püüdsin ametikohuseid täita, need polnud eriti koormavad. Tuli vahel nõu pidada magistrite ametiühingu direktoriga ja informeerida oma kaasarhivaare, eriti palgalepingu uuendamise puhul. Kuna mul varsti ilmnesis eespool mainitud tervisehäired, olin sunnitud sellest ametist juba järgmisel aastal loobuma.

Aegamööda mu tervis paranes ja jõud taastus. Väitekirja kaitsmine oli õnnelikult seljatega ja tulevikuväljavaated helgemad kui varem. Siis tuli meie osakonnas ülemarhivaari vahetus.

Rise Hansen astus tagasi, kuna töökohustused kasvasid tal üle pea. Ta oli kaunis pedantne, süvenes üksikasjadesse ja seetõttu takerdusid osakonna ettevõtmised. Ka mul jäid arhiivide korrastamise tööd tihti pooleli, sest enne nende lõpetamist sain ikka temalt mõne uue ülesande. Rise Hansen kavatses minu töötulemusi tõsiselt kontrollida, aga nii kaugele ta tavaliselt ei jõudnud. Välisministeeriumis saime siiski suurimate aktidegruppidega valmis, sest seal osales otsustajana riigiarhivaar. Rise Hanseni töökabinetis oli juba niipalju veel viimast kontrolli vajavaid töid, et 1967. aastal eelistas ta minna tagasi harilikuks arhivaariks. Ülemineku kergendamiseks sai ta kolmeaastase stipendiumi kuningas Frederik III aegse riiginõukogu ajaloo allikate publitseerimiseks. Mul oli temaga kogu aeg hea ja sõbralik vahekord, mis jätkus hiljemgi.

Tema järglaseks sai mu toanaaber Niels Petersen. Temal polnud eelmiste ülemarhivaaride väiklast hoiakut. Samal ajal eelistas ta jätakuvalt ametis olla eelmainitud teenistuslepingu kohaselt, kuigi see polnud ülemarhivaaride jaoks ette nähtud. Ka siin oli ta pioneeriks.

Tema rakendas oma osakonnas demokraatlikke printsiipe. Seati sisse korrapärased nõupidamised arhivaaridega, samuti kogu personaaliga. Seal võis igaüks oma arvamust avaldada, ka kritiseerida. Niels Petersen ei haavunud kunagi, vaid püüdis talle iseloomulikul rahulikul kombel kõike seletada. Eriti noortel arhivaaridel olid oma ideed ja püüdlused, tihtipeale suured kavad, mille läbiviimine eeldas juhtkonna nõusolekut. Niels Petersen kuulas need suurejoonelised mõttelennud ära ja katsus kannatlikult selgeks teha, et võimalused nende läbiviimiseks olid väga piiratud, eriti mis puutus uuendustesse. Ka polnud osakonna isikulised ja majanduslikud ressursid piisavad ja neid oli raske täiendada. Sellest oli meil tihtipeale raske aru saada: tal tuli ju ülemarhivaaride koosolekul seda nõuda; meie põhjendused olid õigustatud. Siis püüdis ta meile selgitada, et see pollegi nii lihtne, kui meie arvame. Me ei saavutanud selles küsimuses üksmeelt ja meile jäi mulje, nagu oleks ta oma kolleegide suhtes nõrk ja järeleandlik. Mulle endale selgus aga põhjus varsti, kui tema asendajana ülemarhivaaride nõupidamisest osa võtsin. Igaüks kiskus seal ohje enda poole, just nagu luik, haug ja vähk; ei arvestatud kolleegide probleemidega, ka mitte Riigiarhiivi kui tervikuga. Kui hiljem ise osakonna juhiks sain, tunnetasin seda veelgi teravamalt.

Riigiarhiivi väljasõidul
Lejre muinasasulas (mai
1968). Vasakul Harald
Jørgensen, paremal
Frank Jørgensen.

Pärast Niels Peterseni ülendamist kolisin oma töökoha ühislaua teisele poolele. Olin nüüd vanim arhivaar osakonnas ja seega ülemarhivaari asetäitja. Mulle tuli uusi naabreid, lähemat aega Sigurd Rambusch, kellest on juttu hiljem. Pikemat aega istusin koos Frank Jørgenseniga, kellega mind sidus tugev sõprus.

Frank oli huvitav ja väga tasakaalukas toanaaber. Ma olin temaga olnud kontaktis juba Majandusarhiivi päevil, kui kirjutasin lühikese artikli Kopenhaageni börsi lugemisringi kohta 19. sajandi keskel. Ta oli nimelt kirjutanud oma eritöö Kopenhaageni seltside ja ühingute kohta samast perioodist. Tollal oli ta gümnaasiumi õpetaja; Riigiarhiivi tuli ta arhiivi personali laiendamisel 1959. a. sügisel.

Meie jutt sobis hästi. Tal oli praktilist meelt ja ettevõtlikkust, aga ka healoomulist mugavust. Ta oskas negatiivseid nähte Riigiarhiivis nii groteskselt kujutada, et mõnikord oli raske naeru tagasi hoida. Niiviisi oli neid nähte kui vältimatuid pahesid kergem taluda. Niels Petersenil, Frankil ja minul laabus koostöö hästi, polnud tülikäsimusi ega omavahelisi näaklemisi. Frank oli oma igapäevase töö kõrval ajakirja Arkiv peatoimetaja. Tegin sinna ka kaastööd ning ta andis mulle hindamiseks artikleid lugeda. Peagi soovis Frank peatoimetaja töökoorma maha panna ja esitas mind oma asendajaks. Olin selle tööga nii palju kursis, et see mind ei kohutanud, pealegi jäi Frank edasi ajakirja kolmeliikmelisse toimetuskolleegeiumi. Kolmas oli üks

arhivaar Viborgis, kellega oli kontakt kas kirja või telefoni teel.

See ülesanne oli hoopis teist laadi kui mu varasemad toimetustegevused Eesti koolis. Kaastööd oli piisavalt, aga selle kvaliteet mitte alati kõige parem. Arhivaarid pidid tõestama oma teaduslikuks uurimiseks määratud aja kasutamist, neil tuli aeg-ajalt midagi trüki avaldada. Ajakirja asutamise tagamõtteks oli ka anda arhivaaridele avaldamisvõimalusi. Noorte arhivaaride väljendusoskus oli vahel aga nii puudulik, et nende käsikirju tuli põhjalikult korrigeerida. Me ei soovinud neid tagasi lükata, sest see oleks olnud nii mõnelegi väga ebamugav ja oleks juhtunud juhtkonna tähelepanu uurimisaja ebatõhusale kasutamisele. Eelistasime anda totaalset abi, mis tähendas mõnikord kaastöö täielikku ümberkirjutamist.

Riigiarhiivi töökorraldusega käisid mõnikord tutvumas välismaa kolleegid, enamikus Põhjamaadest. Oli ka haruldasemaid külalisi. Ükskord tulid kaks poola arhivaari, üks Szczecinist, teine Poznanist. Riigiarhivaar Hvidtfeldti asendas seekord ülemarhivaar Henry Bruun, kes oli tuntud kui frankofiil. Ta polnud vist külalistega enne rääkinud, sest vastuvõtul riigiarhivaari kabinetis pidas ta pikema tervituskõne prantsuse keeles. Arvas vist, et Poolas on see vene keele kõrval tuntuim võõrkeel. Poola kolleegid kuulasid ta kõne vaikselt ära. Kui Bruun lõpetas, võttis üks neist saksa keeles sõna ning ütles, et kahjuks ei oska nad prantsuse keelt,

aga kuna see kindlasti oli sõbralik tervitus, tänasid nad selle eest. Minul tuli juhendada Poznani arhivaari. Et Põhjamaade vastureformatsiooni juhiti Poola alalt, kasutasin juhust küsida nõu poola ajaloolaste kohta, kes on selle teemaga tegelnud. Mõnda ta tunnustas, teiste kohta ütles otsekoheselt: see on kommunist, seda ei tohi usaldada!

Minu arhiivikarjäär paistis olevat kindlates raamides. Väljaõpe loeti lõpetatuks ja ma eelistasin jääda samasse osakonda. Seal olid mul kõige paremad kolleegid ja töötingimused. Oli heaks vahelduseks tegelda uuemate materjalidega. Leidsin ühte ja teist Eesti kohta, näiteks diplomaatide raporteid Tallinnast. Taani diplomaadid ei osanud aga eesti keelt ja sellepärast olid nende andmed ja teated tihtipeale võetud kas Tallinna saksa ajalehest koos väljalõigetega või põhinesid vastuvõttude ja bankettide kuulujuttudele. Tartu Ülikooli 300 aasta juubeli puhul 1932. a. väideti koguni, et Päts oli haa-vunud, sest ei võetud kuulda tema ettepanekut anda Gustav Adolfile lisanimi "Suur". Samuti sain tutvuda enda kohta käivate aktidega, näha niihästi ülikooli astumise sooviavaldust kui ka kodakondsuse palve ekspedeerimist vastavates ministeeriumides, millest on olnud juttu eespool.

Neist kindlatest rööbastest tuli mul aga peagi lahkuda. 1. septembril 1970. a. suri ootamatult südamerabandusse 3. osakonna ülemarhivaar Henry Bruun. Olin aegamööda tõusnud ametivanuse astmelt üsna kõrgele. Minust olid eespool ainult mõned vanemad arhivaarid, keda kas vanuse või iseloomu tõttu ei arvatud juhtivale kohale sobivaks. Nõnda kutsus riigiarhivaar mind enda juurde ja tegi ettepaneku võtta ajutiselt üle Riigiarhiivi 3. osakonna juhtimine. Selle koha täitmine pidi toimuma harilikus korras, s.t. väljakuulutamisega "Statstidende's" (Riigi Teataja), aga see menetlus võttis aega. Vahepeal olin ülemarhivaari kohusetäitja.

Kui sain kutse riigiarhivaari juurde, arvestasin selle ettepanekuga ja kaalusin enne mõttes põhjalikult. Otsustasin pakutud koha tänu-ga vastu võtta, sest tahtsin meelsasti uute üles-annetega jõudu proovida. Nii pöördus minu eluloos jälle uus lehekülg.

Kodune ja koduväline tegevus

Kodus oli meil pärast Uno sündimist 1963. a. jaanuaris natuke rohkem elevust ja tegevust. Annemarie oli kohaliku muusikakooli õpetaja – alati pärastlõunati, pärast kooli õppetunde. Kuna tal polnud esialgu küllaldaselt viiuliõpilasi, õpetas ta peale selle ka plokkflööti. Kui kitarrimängimine moodi läks, võttis ta selle õpetamise lisaks.

Mõned Annemarie õpilased said õpetust meie kodus. Ka tekkis Unole ümbruskonnas mängukaaslasi. Seetõttu hakkas maja pikapeale meile väikeseks jääma ja tegime 1968. a. juur-dehituse, mida kasutasime eeskätt muusika-toana. Olime varem krunti paarisaja ruutmeet-ri võrra suurendanud seda juurde ostes. Sinna mahtus kaks rida punase sõstra põõsaid, mis esimesel aastal andsid head saaki, aga järgmi-sel aastal pidid taanduma muru ja lillepeenarde ees. Jätsime siiski mõned põõsad alles.

Meil oli naabritega hea vahekord, aga mit-te tihedat seltskondlikku läbikäimist. Igaühel oli oma töö ja eraelu. Oma arhiivikolleegidega oli mul küll ka seltskondlikku suhtlemist, aga parim sõprus jätkus ikkagi sõpradega ülikooli ühiselamu päevilt. Tage oli algul gümnaasiumi-õpetaja Århusis ja ülikoolis ühiskonnateaduse lektor. 1968. a. sai ta professoriks uusima aja-loo alal vastasutatud Odense ülikoolis. Ude praktiseeris astina Vejle linnas Ida-Jüütimaal. Finn Harboe sai saksa keele õpetajaks Århusi kõrgemas kaubanduskoolis. Svend oli lühemat aega kohtuameti kandidaat, siis õppejõud Koppenhaageni ülikoolis, kust ta siirdus raekotta, ülelinnapea büroojuhatajaks. Et elasime sa-mas linnas, olid mul just temaga tihedad kok-kupuuted. Ka Poul Ravn tuli Koppenhaageni, ehitas omale meie lähikonda maja. Olime kõik abielus ja järgmine põlvkond hakkas peale kas-vama. Niiviisi tuli meil ühiseid huve juurde – lihtsaid ja banaalseid, väga inimlikke, aga mee-liülendavaid ja tihtipeale lõbusaid.

Loomulikult olid mul sidemed ka Koppenhaa-geni eestlastega, kes olid koondunud kohaliku eesti seltsi "Eesti Kodu" ümber. Neid polnud palju, koosviibimistele St. Andreas Ordenen'i seltskonnaruumes Frederiksbergi puiesteele ko-gunes meid harilikult paari–kolmekümne ringis. Nende hulgas oli ka külalisi Malmöst ja nii mõ-nigi taanlasest abielupool või sõber.

Aktiivsete eestlaste ringkond oli väga väi-ke. Suurem osa eestlastest põgenikke oli Taa-

Koos Taani Eesti Seltsi esimehe David Karopuniga Kopenhaageni peajaamas koolivenda Valdo Hommikut ära saatmas (13.09.1964).

nist välja rännanud. Kohale olid jäänud peamiselt vanad ja invaliidid, keda ükski riik ei tahtnud tervise tõttu vastu võtta, ning mõned, kes olid abiellunud taanlastega. Minusuguseid oli vähe, akadeemilise haridusega oli veel üks jurist, Kalju Laumets, kes kahjuks aga noorelt suri. Ka saavutas üks vanem daam – Elfriede Arge –, kes oskas vene keelt, 1966. a. magistrikaadi slaavi filoloogia alal. Eesti seltsi juhatuse komplekteerimisega oli aga alati raskusi.

Seltsi esimeheks oli algul Robert Lõhmus, kes oli ametis ühe kindlustusseltsi juures. Teda asendas 1965. a. ajakirjanik David Karopun, kes oma keeleoskuse abil oli leidnud tööd ühes suuremas reisibüroos. Ta oli täpne mees, pedantne, laialdaste kultuurihuvidega. Nii oli ta Kopenhaagenis otsinud Eduard Wilde järgi,⁹ olnud ka palju aastaid Rootsi eesti kirjastuste esindaja ja ajalehtede korrespondent. Kõige aktiivsem oli laekur Johannes Mereväli, kes oli ka kohaliku Eesti pihtkonna esimees. Paar-kolm korda aastas tuli mõni kirikuõpetaja Lõuna-Rootsist meile jutlustama. Kuigi ainult ühe käega, ajas Mereväli kõik asjad hästi korda ja tal olid ka head sidemed Lõuna-Rootsi ja Saksamaa eestlastega. Ta oli justkui Kopenhaageni eesti pagulaste välisminister.

Mind tõmmati “Eesti Kodu” tegevusse aktiivsemalt kaasa alles 1968. a., kui selts korraldas Lõuna-Rootsi ja Kopenhaageni eestlaste ühisüritusena väga piduliku Eesti Vabariigi 50. aastapäeva tähistamise kesklinnas asuvas Moltke palees. Sellest võtsid osa ka mitmed Taani poliitikud, nii konservatiivide juhtiv tegelane Ole Bjørn Kraft kui ka georgistide par-

tei liider Viggo Starcke. Viimane oli ise energiline amatöörjaloolane, nii et meil ei tulnud peolauas kõneainest puudus. Tollal olid Baltimaade aktsiad maailmabörsil väga madala kursiga, aga see õnnestunud üritus rohkearvulise osavõtuga andis jälle julgust ja lootust juurde.

Eesti seltsis oli harilikult kolm kindlat seltskondlikku üritust, nimelt peale vabariigi aastapäeva aktuse ja peakoosoleku veel novembri viimasel pühapäeval väliseesti päeva tähistamine. Sel puhul oli harilikult ka ettekandeid. Ka mina rääkisin mitmel korral Riigiarhiivis leiduvatest Eesti kohta käivatest materjalidest. 1969. a. valiti mind juhatuse liikmeks, kus pidin täitma abiesimehe kohuseid. Meie kirjatoimetajaks oli seekord endine esimees Robert Lõhmus, kes elas meie kooskaimiskoha ligidal ja alati oli tubli praktiliste asjade korraldaja.

Meie seltsi tegevusest võttis osa ka vabariigiaegne Eesti saatkonnanounik Kopenhaagenis August Koern oma abikaasaga. Tema oli imposantne kuju, kes kogu aeg oli püüdnud Eesti saatuse kohta taanlastele informatsiooni levitada, aga jäänud enamasti ainult hüüdjaks hääleks kõrbes. Ta esindas ka Eesti Rahvusnõukogu Rootsis. Samal ajal oli tal kontakte teiste Balti rahvaste esindajatega. Kopenhaagenis tegutses üsna kaua Balti Komitee, kes püüdis meie kurbade tähtpäevade puhul juhtida neile Taani avalikkuse tähelepanu.

Meie taani sõprade hulgas olid mõned enne sõda Eestis elanud, näiteks taanlastele kuulunud Port-Kunda tsemendivabriku teenistuses. Sõprade seas oli ka üks endine Taani kaitsepolitsei ametnik, kes oli omal ajal administreerinud põgenikele määratud summasid. Ta leidis meid nii sümpaatsed olevat, et ta pärast pensionile minekut oli meie alaline külaline – kuni oma surmani kõrges eas. Kuigi ta eesti keelt ei osanud, meeldis talle meie lihtne ja otsekohe- ne läbikäimisvorm. Ta võttis mõnikord sõna ja rõhutas eestlaste häid omadusi.

Mul jätkusid sel perioodid kontaktid klassivendadega. Valdo Hommik oli siirdunud Kanadasse, kus ta läks metsatööle. Seal juhtus tal aga tõsine õnnetus, saag löikas läbi ta ühe jala kõõlused. Ta sai küll pikapeale terveks, aga õiget ametit ta kunagi ära ei õppinud. Ta elatas end juhutöödest ja tegeles võimaluse korral ka fotograafina. Meil oli tihe kirjavahetus. Ta oli väga kibestunud, sest elu polnud ta vastu helde olnud. Samal ajal oli tal siiski ka kuraasi, mida

⁹ D. Karopun. Eduard Wilde jälgedel läbi Kopenhaageni. – Tulimuld 1951, lk. 206–224.

ta vahest topsi tõstes suurendas. Ta osales lau-lukooris ja külastas meid ühel koori reisil Euroopasse 1964. a. septembris.

Minu gümnaasiumi klassivend Heino Arras oli omandanud Denveris elektriinseneri kutse. Tööle sai ta Kodaki fotofirma juurde selle keskuses Rochesteris, New Yorgi osariigis. Tema elu kulges hästi, pere kasvas tütre ja poja näol ning ta töö oli edu, nii et meie kirjavahetus oli optimistlikku laadi. Seda looritas siiski meie kodumaa kurb saatus.

Rootsi ja Saksamaa kontakte olen varem maininud. Göttingenis oli minu kindel sõber Otto A. Webermann. Tema oli väga huvitatud minu tööst vastureformatsiooni kohta. Ise käis ta korduvalt Skandinaavias uurimas ja peatus sel teekonnal meie pool. Meil oli ka tihe kirjavahetus. Ta andis mulle Saksamaa olude kohta head nõu. Göttingenis külastasin teda ta korteris endises kasarmus, kus tuba oli põrandast laeni raamatuid täis. Teda huvitasid eriti reisi-albumite leiud, mida olin teinud. 1969. a. suvel reisis ta järjekordselt Skandinaavias, peatus pikemat aega Lundis ja käis ka Uppsalas. Alles oktoobris pöördus ta tagasi Göttingeni. Ta vahendas ka mu kontakte Tartu teoloogist kirjaniiku Uku Masinguga, kes küsis minult ligemaid andmeid Eestimaa müügilepingu kohta Saksa Ordule 1346. a. Tema arvates oli see võltsing. Juhtisin Masingu tähelepanu sellele, et algupärane on säilinud Rootsi Riigiarhiivis. Peale selle lahendasin temaga veel mõned väiksemad probleemid. Uku Masing saatis mulle igal aastal jõulude ja uueaasta tervitusi.

Webermannil oli töö alati pingeline, ei olnud tal nii lihtne end Göttingenis läbi lüüa. Ta oli tihti oma tuleviku pärast mures; ta polnud filoloog, vaid kirjandusteadlane, mis raskendas tema püüdlusi saada kindlamat sidet ülikooliga. Tal õnnestus siiski saada õppejõu koht soome-ugri osakonna juurde, tiitliga *Akademischer Rat* (akadeemiline nõunik). Kirjandusloolasena huvitasid teda väga ka ajalookäsitluse aspektid. Talle ei meeldinud näiteks piiskop Johan Kõpule pühendatud teoses professor Arthur Võõbuse ajalooaade, milles oli tema arvates tugevat šovinismihõngu. Teaduslikkusele pretendeeriv ajalooaavatus ei tohtinud tema arvates olla natsionalismi *ancilla* (teenijanna), milles olime ühel meelel.

Otto A. Webermann (1915–1971, foto u. 1967).

1970. a. ei läinud ma Göttingeni ajaloolas-te päevale. Webermannilt sain sel kevadel mõned rutuga kirjutatud kaardid. Ta kurtis, et oli olnud haige ja et nüüd on tal palju tööd. Ise käisin tol suvel Austrias ja Põhja-Itaalias kombineeritud puhkusel ja reisialbumite jahil. Viinis aitas mind professor Walter Leitsch, kelle saatus on väga omapärane. Ta ema oli eestlanna, isa aga austria juut, kes oli Esimeses maailmasõjas venelaste kätte vangi langenud. Ta vanemad olid kohtunud teineteisega Siberis, kuhu ta ema oli sõja eest evakueeritud. Nad abiellusid ja asusid elama Viini, kus neil sündis poeg Walter. Kui Hitler annekteeris Austria, eelistas Leitschide perekond isa juudi päritolu tõttu kolida Eestisse. Siin käis Walter koolis – ta oli muuseas Webermanni juures eesti keelt õpinud. Kui Eesti okupeeriti ja algas sõda, küüditati nende perekond kui võõrriigi kodanikud Siberisse. Seal suri isa, aga poeg ja ema elasid rasked aastad üle. Pärast sõda taheti neid saata tagasi Eestisse, aga teel sinna oli neil õnnestunud Moskvast pöörduda Austria saatkonna poole. Nõnda said nad Austria kodanikena tagasi Viini, kus Walter käis õhtukoolis, lõpetas ülikooli ja sai oma hea vene tausta tõttu Viini ülikooli Ida-Euroopa ajaloo professuuri. Tutvusin temaga, kui ta käis arhiiviuuringutel Kopenhageenis. Ta räägib ja kirjutab veelgi hästi eesti keelt, mis on senini meie kirjavahetuse keeleks.¹⁰

Kirjutasin tagasi tulles Webermannile kohtumisest Leitschiga, aga vastust ei tulnud. Mul oli just siis oma töökoha vahetamisega tegemist ja ma ei osutanud sellele palju tähelepanu. Siis

¹⁰ Ta on on välja andnud oma ema mälestused: Antonie Leitsch. Mein Wanderleben. Von Estland über Sibirien nach Wien und nochmals von Estland über Zentralasien nach Wien. Herausgegeben von Walter Leitsch, Hamburg, 2000.

Koos professor Walter Leitschi ja poja Unoga Heiligenkreuzis Viini lähedal (juuli 1970).

tuli äkki 1971. a. veebruaris teade tema surmast – 56 aasta vanuses. Kõige kummalisem oli surma põhjus: ta olevat käinud ratsutamas ja kukkunud ühel ratsasõidul nii õnnetult hobuse seljast maha, et ta selle tagajärjel suri. Keegi Webermanni tuttavatest ei osanud teda hobuse seljas ette kujutada. Tema suur töö Friedrich Gustav Arveliusse kohta jäi lõpetamata; järeljäänud poolik käsikiri avaldati alles 1978. a. Webermanni väga ulatuslikud materjalikogud rändasid pärast nende korrastamist Marburgi Herderi instituudi raamatukogu käsikirjade osakonda.

Webermanni surmaga kaotasin ühe tähtsa innustaja ja toetuspunkti Göttingenis. Seal oli mul veel teisigi tuttavaid kaasmaalasi, nagu näiteks füüsik Kalju Kirde, kes viis mind samal aastal ajaloolaste päeval Webermanni kalmule ja oli surma põhjusest samamoodi üllatunud, samuti rahvusvaheliselt tuntud füsioloog professor Johannes Piiper, kes ka võttis alati võimaluse korral Balti ajaloolaste päevadest osa. Mu tuttavad on kõik tublid eestlased, aga nad töötavad teistel erialadel. Webermanniga võisin oma emakeeles arutada niihästi inimlikke kui ka erialalisi probleeme.

Osakonnajuhataja kohusetäitja

Mul ei jäänud aega seniste tööde lõpetamiseks. Kolisin tagasi sekretariaadi korrusele, kus paiknes 3. osakonna ülemarhivaari kabinet, just minu endise tööruumi kõrval ja sekretariaadi ülemarhivaari kabineti vastas. Olin jälle nende kaastööliste keskel, keda ma varemast ajast tundsin.

Esialgu orienteerusin osakonna mitmekeelses töös. Siia kuulusid enamasti tehnilised alad, mis kujutasid iseseisvaid sektiioone. Kõige rohkem tegevust nõudis fotoateljee, kus töötas kaks fotograafi. Kasutajate fototellimusi võttis vastu varem mainitud arhivaar, kelle töökoht oli lugemissaalis. Ta oli osakonna ainuke arhivaar, aga sellena ta ei tegutsenud. Ülemarhivaari äraolekul oli asendajaks sekretariaadi ülemarhivaar Aage Rasch.

Teine suur sektsioon tegeles arhiividokumentide restaureerimisega. Selle eesotsas seisis väga energiline konservator H. P. Pedersen. Tal oli terve rida abitöölisi. Niihästi tema töökoda kui ka fotoateljee paiknesid riigiarhiivi ülemisel korrusel, päris katuse all.

Samal korrusel oli ka trükisektsioon koos kopeerimisega. Lihtsamaid trükiseid valmistasime ise. Väga ulatuslik oli kopeerimine, mille jaoks oli paar paljundusaparaati, mis olid pea-aegu kogu aeg käigus. Ainult sektsiooni trükkalil oli erialaline väljaõpe, teised olid vahetuvad juhuslikud töötajad.

Henry Bruuni põhiline huviala oli olnud raamatukogu. Sellel polnud tookord kesket asukohta. Arhiiviala-grupid, Taani ajalugu ja veel mõned tähtsamad raamatukogu osad asusid laialipillatult sekretariaadi töötubades ja koridorides. Meil oli kena raamatukogusaal, kus paiknesid vähem kasutatud raamatud. Peale selle oli igal osakonnal käsiraamatukogu. Raamatukogu süsteem oli igivana, peaaegu oli arhiivindusel ja ajalool. Naaber, Kuninglik Raamatukogu varustas meid haruldasemate raamatutega. Raamatukoguhoidjaks oli Henry Bruun võtnud ühe naisbibliotekaari, kes abiellumise tõttu ei olnud palju aastaid selle tööga tegele- nud. Ta polnud just mitte väga kiire ega energiline, aga tundis hästi raamatukogu süsteemi. Varem oli raamatukogus olnud ka nooremaid bibliotekaare, kes aga üsna ruttu mujale tööle läksid – oli vist igav üks raamatutega tegeleda.

Selles raamatukogusaalis oli Riigiarhiivi alaline näitus. Ruumi restaureerimise puhul oli tehtud valik haruldasematest ja huvitavamatest

dokumentidest. Need paiknesid nüüd vitriinides, ja orienteerumiseks oli trükitud kataloog. Riigiarhiivi ajalooline näitus oli avatud püha-päeviti – tasuta, valvuritena kasutasime üliõpilasi, kes teenisid sel kombel endale lisaraha.

Minu osakonnale allus ka filmikogu, seal hulgas välismaal leiduva, Taani kohta käiva arhiivimaterjali (Danica) filmimine ja filmide registreerimine. Selleks otstarbeks oli ametisse võetud lisatööjõudu. Samuti oli meie ülesandeks külalisgruppidele Riigiarhiivi näitamine. Seda oli Henry Bruun teinud tihtipeale ise. Tema abiliseks oli üks üliõpilane. Personali arvult oli see osakond Riigiarhiivi suurim, siin töötas umbes 40 inimest. Henry Bruun oli olnud tavaline arhivaar, kes katsus kõigega ise hakkama saada. Talle alluv arhivaar polnud kompetentne abiline. Minu parimaks aitajaks alperioodil kujunes üliõpilane Georg Simon, kes oli olnud abiks külalisgruppidele arhiivi näitamisel, aga ka raamatukogus ja mujal. Ta oli energiline mees, tundis osakonda ja oskas seetõttu hästi igasuguseid probleeme lahendada. Ta oli juudi päritolu, tulnud lapsena Taani, kaotanud oma perekonna saksa koon-duslaagris. Ta õppis ajalugu ja tahtis kirjutada oma eritöö hertsog Magnusest – Liivimaa kuningast, milleks ma teda ergutasin, aga mis kunagi teoks ei saanud.

Georg Simon oli tegelikult ainuke, kes sai mulle üldküsimumste lahendamisel abiks olla. Fotograafid, konservaator ja trükkal olid omaette iseseisvad töötajad, aga nende tööplaanid pidin kinnitama mina, samuti nende sisseostud. Tehnilise aparatuuri uuenduseks olid eelarves ette nähtud kindlad summad, mida pidin pärast nõupidamist oma kaastöolistega püüdma õiglaselt ära jaotada – soovid olid alati suuremad kui nende rahuldamisvõimalused. Mõnel oli ka ettevõtlikkust. Sellega paistis eriti silma konservaator, kes oskas väga otstarbekalt ära kasutada ruutmeetreid ja lisaks leida arhiivi soppides kasutamata nurgakesi ja ruume, kuhu ta võis paigutada mõned lihtsamate kohustus-tega abitööjõud.

Sain ka abi oma naabrilt – sekretariaadi ülemarhivaarilt Aage Raschilt. Tema pädevus- se kuulusid Riigiarhiivi majandusküsimused ja nii pidin suuremate sisseostude puhul tema poole pöörduma. Ta oli alati mõistlik ja vastutulelik. Kuna ta varem oli olnud Henry Bruuni asetäitja, tundis ta ka minu osakonna probleeme.

Osakondade juhatajad – ülemarhivaarid – tulid aeg-ajalt kokku, et arutada ühiseid prob-

leeme, mis olid enamikus majanduslikud või mõne ametikoha täitmise seoses. Olin juba varem Niels Peterseni asendanud, aga nüüd esindasin oma osakonda. Meid oli peale riigi-arhivaar Hvidtfeldti neli: Aage Rasch, kes koordineeris Riigiarhiivi tegevust ja väljaminekuid, 1. osakonna ülemarhivaar Sune Dalgård, 2. osakonna juhataja Niels Petersen ja 3. osakonna ülemarhivaari kohusetäitjana mina.

Märkasin veelgi teravamalt kui varem, kui raske oli üksmeelt saavutada. Siin mängis tähtsat osa Sune Dalgård, kes pidas oma osakonda kõige tähtsamaks. Tal oli alati vaja uut tehnika-varustust ja rohkem personali. Kui keegi teine tuli mõne tagasihoidliku sooviga, nõudis ta nõusolekuks oma osakonnale sedasama ega leppinud harilikult vähema kui poolega. See raskendas meie nappide ressursside otstarbekat jaotamist. Sama kehtis ka lisapersonali kohta. Kuigi mõni teine osakond veenvalt oma soovi põhjendas, ei nõustunud Dalgård enne, kui ka tema oli mingi hüvituse saanud. Kuna ta kasutas seda meetodit iga kord, kasvas ta personal suhteliselt rohkem kui teiste osakondade oma.

Selle all kannatas eriti Niels Petersen, kelle osakonnal lasus suur töökoormus: uute materjalide vastuvõtmine ja nende kontrollimine, peale seda säilitamisplaanide koostamine ja muud jooksvad ülesanded. 1. osakonna arhiivifondid olid peaaegu kõik korrastatud ja lugemissaalis kasutajate juhendamine kindlates raamides. Selle osakonna ülemarhivaar oli osav leidma ülesandeid, mis paberite järgi nõudsid palju personali. Nii ei leidnud Niels Peterseni soovid kas rahuldamist või täideti neid ainult osaliselt.

Selles oli omajagu süüdi riigiarhivaar Hvidtfeldt, kes oli leplik mees ja ei tahtnud tüli ega konflikte. Seda kasutas ära Sune Dalgård, rõhutades alati oma osakonna katastroofilist olukorda ja heites riigiarhivaarile ette, et selle parandamiseks ei tehtavat midagi. Kui ta oli küllalt oma nimetissõrmega vibutanud, sai ta harilikult oma tahtmise.

Minu suhtes võttis Sune Dalgård kahepoolse hoiaku. Töö kõrval olime Taani ajaloo allikate väljaandmise seltsi juhatusliikmed: tema esimees ja mina laekur. Meie koostöö laabus hästi. Kui ma aga esimest korda pärast oma uuele töökohale asumist talle kui ametikollee-gile visiidi tegin, rõhutas ta kohe, et kõik minu praeguse osakonna tööalad on varem tema osakonna alla kuulunud. Just nagu oleks ta tahtnud mind enda alluvaks lugeda! Mind see käitumine mõneti üllatas, aga talle paistis see ole-

vat loomulik. Mingit abi nähtavasti mul temalt loota polnud, olin tema konkurent. Osakonnajuhatajate koosolekul juhtis ta ainukesena mõnikord tähelepanu sellele, et mul kui ülemarhivaari kohusetäitjal ei olewat tegelikult hääleõigust.

Sain pikapeale uute ülesannetega üsna hästi hakkama. Minu alluvad katsusid mind kõigiti aidata. Eriti tubli oli konservaator H. P. Pedersen, kelle initsiatiivi ja ettevõtlikkust püüdsin soodustada ja toetada.

Kuna minu arhivaar läks juba paar kuud pärast minu ametisseastumist terviselikel põhjustel pensionile, pidin läbi ajama ühe arhiivisekretäri. Arhiivisekretärid moodustasid uue ametnikegrupi. See eksisteeris 1968. a. alates. Eelduseks selle koha saamisel oli gümnaasiumi lõpueksam, mida pärast Riigiarhiivi ametisse võtmist tuli täiendada nelja-aastase kursusega raamatukogunduse koolis. Sain osakonna käsutusse ühe neist: Ellen Schiæri, kes oli väga hea tagasihoidlik ja kohusetruu töötaja. Minu kaastööliste töötingimused olid mõnikord primitiivsed. Nii pidi temagi tihti fototellimusi ekspedeerima magasin laial aknalaul. Kuigi ta samal ajal ootas oma esimest last, ei kurtanud ta kunagi ja oli kõigiti tragi ja sobilik abiline.

Mul oli ka teist laadi alluvaid. Eriti kaval mees oli üks hoidlahooldaja, keda jagasin sekretariaadiga. Kui tahtsin talle anda mõnda suuremat ülesannet, polnud tal põrmugi aega, vaid väitis, et tal on pakilise tööülesanne sekretariaadis. Pärast seda leidsin teda mõnikord teises osakonnas masinakirjutajannadega kura-meerimas. Oli üsna hea suuvärgiga poiss ja kauaks ta meie juurde ei jäänud. Ta sobitas end ametisse ühte ministeeriumi meie naabruses. Sealt käis ta endisi kolleege külastamas ja ajas neile kärbeid pähe, rääkides, et tema uuel töökohal saadakse palka kohalolemise eest: iga tehtud töö eest määrati lisatasu, ainult Riigiarhiivis oldavat nii rumal, et lepitakse palgaga.

Vakantse ülemarhivaari koha täitmine pidi toimuma kehtivate reeglite kohaselt, pärast väljakuulutamist "Statstidendes". Seda küsimust arutati ka osakonnajuhatajate koosolekul. Kui riigiarhivaar küsis, kas ma kandideerin, kasutasin juhust osakonna struktuuri kritiseerimiseks.

Esiteks ei meeldinud mulle, et osakonnas puudus otsene suhe arhiividega. 1. osakonna alla kuulusid vanemad arhiivid, 2. tegeles uemate arhiividega ja sekretariaadi kompetentsi kuulus kuningakoja arhiiv. 3. osakond oli aga ainult tehnilist laadi: fotografeerimine, restau-

reerimine ja kopeerimine. Teiseks oli personali koostis selline, et ülemarhivaaril polnud arhivaari väljaõppega abilisi. Akadeemilise ettevalmistusega arhivaaridel polnud huvi tegelda fototellimuste ja kopeerimisega. Sellepärast oli minu eelkäija pidanud läbi ajama oma ainsa vanemarhivaariga, kellel polnud mingeid teadushuve, ja ka juhuslike üliõpilastega.

Nii oli 3. osakond sõltuv teiste osakondade abist. Kui kerkis esile mõni keerulisem küsimus, mis nõudis arhiivialalisi eelteadmisi, pidi seda tegema ülemarhivaar ise või paluma abi mujalt, harilikult naabritelt sekretariaadist. See olukord polnud mulle vastuvõetav. Esitasin riigiarhivaarile kirjalikult põhjendatud tingimused kandideerimiseks. Soovisin, et osakond saaks kaks arhivaari, kes oleksid ülemarhivaarile abiks osakonna mitmekesises tegevuses. Samal ajal oleks osakonnale pidanud antama ülesandeid, mis oleksid viinud meid lähemas kontakti arhiividega, näiteks aktiivsem *Danica*-materjalide otsimine nende fotografeerimise eesmärgil, süstemaatiline restaureerimise ettevalmistamine ja muud.

Minu ettepanekud tulid arutusele järgmisel osakonnajuhtide koosolekul. Need leidsid ägedat vastuseisu 1. osakonna kolleegi poolt, kes väitis, et minu osakond on seni hästi hakkama saanud, et sellel on koguni liiga palju personali, kuna temal oli neist terav puudus jne., pikalt ja põhjalikult argumenteerides, nagu tal ikka kombeks oli. Ainuke kolleeg, kellelt ma toetust leidsin, oli Niels Petersen, kes pani ette, et minu osakonda võiks koondada ka eraarhiivid, mis olid jagatud 1. ja 2. osakonna vahel – piiriga a. 1849, kui toimus Taani üleminek absolutismilt konstitutsioonilisele riigikorrale, aga see ei kehtinud ju eraarhiivide suhtes. Selle ettepaneku laitis Sune Dalgård loomulikult maha. Kogu arutluse tulemusel teatasin, et ma ei kavatse taotleda vakantset 3. osakonna ülemarhivaari kohta.

See üllatas mu vanemaid kolleege, kelle arvates ülemarhivaari amet oli tippsaavutus arhiivi edutamisedel – sellest loobumine oli lihtsalt rumalus. Ka arhivaarid olid minu loobumisest hämmastunud. Mitmed neist, kes kavatseid seda kohta taotleda, pöördusid lähema seletuse saamiseks minu poole. Selgitasin neile oma motiivi ja jätsin nende endi otsustada, kas nad oma sooviavalduse esitavad või mitte. Minu kolleegid juhtkonnakoosolekule ei tundnud selle üle mingit muret – tuli ainult ära oodata taotluste sisseandmise lõpptähtpäev. See möödus aga ilma ühegi taotluseta. Riigiarhivaar oli väga

Sõjaväe Arhiivi ülevõtmisel 1972. aasta augustis. Vasakult: riigiarhivaar Johan Hvidtfeldt, Frank Jørgensen, Vello Helk, sõjaarhivaar Weigaard Jørgensen ja Sigurd Rambusch.

üllatanud, samuti Sune Dalgård ja Aage Rasch, ent Niels Petersen paistis sellega rahul olevat. Tema võttis aga kahjuks väga harva sõna, kuna ta ei kannatanud välja, et Dalgård iga kord end otsustavalt arutlustesse segas, mille tõttu Niels Peterseni kavad harilikult nurjusid.

Mida nüüd teha – oli ennenägematu ja kuulmatu olukord, et keegi arhivaaridest ei soovinud saada ülemarhivaariks? Seekord võttis jälle sõna Dalgård ja põhjendas pikalt ja laialt, miks tema arvates arhivaarid nii toimisid. Võibolla arvasid nad, et ma lõpuks ikkagi taotlen seda kohta, ei tahtnud lihtsalt aega ja paberit raisata? Kui siis Niels Petersen tagasihoidlikult jälle avaldas oma arvamist osakonna ümberkorraldamise kohta, argumenteeris Dalgård vastu. Ainuke õige moodus olevat koht veel kord vakantseks kuulutada. Nüüd teadsid kõik, et ma seda ei soovi, ja küllap nooremate arhivaaride seas leidis mõni, kes oli nõus neid kohuseid enda peale võtma.

Riigiarhivaar nõustus Dalgårdi ettepanekuga. 3. osakonna ülemarhivaari koht kuulutati veelkordselt vakantseks. Terve protseduur võt-

tis mitu kuud ja olime nõnda juba jõudnud 1971. a. keskpaigani. Olin oma otsuse langetanud – eelistasin pigem tegutseda arhivaari ja uurijana kui ülemarhivaarina ja samal ajal tehniliste probleemide lahendajana. Seekord tuli ka selle võimalusega arvestada, et riigiarhivaar või keegi teine mõnd arhivaari mõjutas. Seda nähtavasti aga ei tehtud või siis polnud sellel tagajärgi – igal juhul oli ka teist korda tulemus seesama – mitte ühtegi sooviavaldust!

Riigiarhivaaril ja minu kolleegidel tuli selle kibeda pettumusega leppida. Pean imetlema oma arhivaaridest kolleegide kindlat hoiakut – eriti nooremate hulgas – sellise ahvatleva võimaluse puhul. See paistis nõnda uskumatu, et minu endine ülemus Rise Hansen arvas, et magistrite kutseühing oli keelanud oma liikmetele seda kohta taotleda – muud seletust ei osanud ta leida. Kutseühing polnud aga üldse asjasse segatud.

Isegi Dalgård ei leidnud seekord mingit rahuldavat seletust. Selles küsimuses kaotas ta nüüd oma hariliku mõju riigiarhivaarile, kes oli sunnitud midagi ette võtma – hea nõu oli kal-

lis! Selleks leidis ta nüüd hea ettekäände.

1. aprillil 1971. a. oli Riigiarhiiv üle võtnud seni kaitseministeeriumi alla kuulunud Sõjaväe Arhiivi. Selle ametnikeks olid harilikult pensionile läinud vanemad ohvitserid. Just enne üleviimist Riigiarhiivi alluvusse oli selle arhiivi juhatajaks nimetatud kolonel Weigaard Jørgensen, kes oli olnud ametis sõjaväe varustusvalitsuses. Ta oli üsna mõistlik mees, kes mõõnis, et tal puudub arhiivialane ekspertiis. Seepärast mängis ta meie koosolekuil rohkem pealtkuulaja osa. Tema arhiiv pidi lülitatama Riigiarhiivi struktuuri. Riigiarhivaar kasutas juhust struktuuri muutmiseks, see hõlmas ka minu osakonda.

Uue struktuuri kujundamisel kasutas riigiarhivaar suurtes joontes Niels Peterseni varem ignoreeritud ettepanekuid. Selle kohaselt sai Sõjaväe Arhiiv 3. osakonna nimetuse. Endise 3. osakonna ülesanded jaotati nõnda, et 1. osakond sai omale fotoateljee, kopeerimise ja restaureerimistöökoha, üldise arhiivfilmide ja pitserte kogud ja Riigiarhiivi näitamise külastajagruppidele. Sekretariaadi alluvusse läks trükitööde sektsioon, *Danica*-filmide fotografeerimine ja näituste korraldamine. Riigiarhiivi permanentne näitus oli vahepeal minu ettepanekul likvideeritud. Lasin selle valvuritel paar-kolm kuud pidada külastajate statistikat. Selgus, et külastajaid oli näituse pühapäevastel avamistundidel maksimaalselt ainult paar-kolm, ja mõni neist tuli sinna ainult vihmavarju või ootama naabruses asuva Armeemuuseumi avamist. Nõnda sai seda näituseruumi pärast vitriinide kõrvaldamist kasutada koosolekuteks. Dokumentide väljapanekuks oli sobivam Riigiarhiivi vestibüül, mille meie külastajad alati läbisid. Seal sai korraldada vahelduvate teemadega näitusi.

Loodi uus, 4. osakond, mis endiselt 3. osakonnalt võttis üle raamatukogu hooldamise. Põhialuseks olid aga eraarhiivid, niihästi eraisikute kui ka eraasutuste omad, mis olid olnud seni ära jagatud 1. ja 2. osakonna vahel. Lisaks sai uus osakond 1. osakonnalt Riigiarhiivi käsi-kirjakogu. Osakonna personal polnud just arvukas: peale ülemarhivaari kaks arhivaari, üks arhiivisekretär, üks bibliotekaar, üks osakonna aktide korrashoidja, üks masinakirjutaja ja pool hoidlahooldaja töökohta (koos 2. osakonnaga). Peale selle oli väljavaateid saada abitööjõudu, eriti üliõpilasi. Mulle oli kõige tähtsam see, et seal oli rakendatud minu poolt soovitatud printsiipi: igas osakonnas olgu vähemalt kaks arhivaari.

See osakond oli mulle hoopis meelepärasem. Kui Riigiarhiivi uus struktuur ja koos sellega ka 4. osakonna asutamine oli kuningliku resolutsiooniga 1972. a. jaanuarist kinnitatud, kuulutati ülemarhivaari koht vakantseks. Seekord andsin minagi taotluse sisse. Kandidaate oli kokku seitse, nende hulgas ka minu endine kolleeg, Århusi ülikooli professor Troels Dahlerup ja arhivaar Karen Marie Olsen, kes oli seni hooldanud eraarhiive 2. osakonnas ja eelmisel aastal publitseerinud esimese üldkataloogi eraisikute arhiivide kohta.

Riigiarhivaar Hvidtfeldt eelistas kõikide nende kandidaatide hulgast mind. Sain teate, et olen 15. aprillist alates nimetatud 4. osakonna ülemarhivaariks. Sellele järgnesid kolleegide õnnesoovid. Nende hulgas oli ka südamlilik kiri professor Dahlerupilt, kes rõhutas, et tema kohataotlemise motiiviks on üliõpilaste ja tema nooremate kolleegide üha enam hoogu võttev pahempoolne kallak.

(järgneb)